NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geschreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesproken, zoo gelooven wij ook, daarom spreken wij ook.

2 COR. IV: 13.

DE SABBATH EN DE DAG DES HEEREN.

I.

Wanneer over een gewichtig ſtuk der christelijke leere veel is getwist, zelfs in den boezem van die Gemeente, welke den Heere in waarheid toebehoort, en op den eenigen grondſlag, Jezus Christus en Dien gekruist, ſteunt en bouwt, dan voelt de Christen telkens levendiger de behoefte, om tot het woord der eeuwige waarheid, en daartoe uitſluitend, om licht en wijsheid te gaan, en niet meer te vragen wat deze of die, maar wat de Geest Gods zelve leert. Het gezegde geldt vooral omtrent den aard en de viering van den dag des Heeren, een punt waar op men bijkans zeggen zou dat geene Algemeen-christelijke, maar alleen eene Kerkelijk-nationale rechtzinnigheid beſtaat. In ons land, tusſchen die gewesten waar in men over dit onderwerp het meest onderling verſchilt (Engeland, Frankrijk, Duitschland) gelegen, is deze leer altoos eene zeer behartigde geweest, en eene vernieuwde beſchouwing derzelve in het licht van Gods woord kan dus in dit weekblad niet ongepast ſchijnen.

Met reden en wijsheid vangt het Boek der Goddelijke Openbaring met het ſcheppingsverhaal aan. De dienst en eer van den God, die hemel en aarde gemaakt heeft, was het pand, aan alle volkeren in de Aartsvaderlijke geſlachten toebetrouwd, ofſchoon welhaast door de menſchen, van nature tot afval geneigd, zoo ſchandelijk verdonkerd, dat *zij de heerlijkheid des onverderfelijken Gods hebben veranderd in de gelijkenisſe eenes beelds van een verderfelijk menſche, en van gevogelte en van viervoetige en kruipende gedierten; als die de waarheid Gods veranderd hebben in de leugen, en het ſchepſel geëerd en gediend hebben boven den Schepper, die te prijzen is in der eeuwigheid.* Er is dus wel geen twijfel aan, dat dit verhaal, (Gen. I—II. v. 3) hetzij in mondelijke of in ſchriftelijke overlevering, niet alleen beſtond, maar zelfs den grondſlag en regel der dienst Gods bleef uitmaken, van den tijd af dat men den naam des Heeren begon aan te roepen, te weten, in openbare vergaderingen (Gen. IV. v. 26), tot zoolang de overlevering der kennisſe van *God den Allerhoogſte, die hemel en aarde bezit* (dus eerde Hem nog Melchizedek de niet-Hebreeuwſche Priester des Allerhoogſten Gods, Gen. XIV. v. 18, 19) onder de volken in wezen bleef (1). En de innerlijke éénheid van dat verhaal, zoowel als de noodwendige zamenhang van al deszelfs deelen, maken de onderſtelling bijna ongerijmd, dat men daarvan minder *den dag der ruste des* HEEREN (Gen. II. v. 2) dan dien der ſcheppinge van zon en maan (Gen. I. v. 14) of van mensch en landdieren (Gen. I. v. 24—27) zou gekend en herdacht hebben. Waaraan toch anders dan aan dit verhaal der zeven ſcheppingsdagen is de weekverdeeling, die reeds Noach kende (Gen. VII. v. 10. en VIII. v. 10, 12), en die ſedert dezen Aartsvader aan zoovele uit zijn geſlacht geſproten volkeren bekend en eigen geweest is (2), toe te ſchrijven? Want men moge al meenen, dat de Sabbath eerst door Mozes bij de Sinaïtiſche Wetgeving ingeſteld zij; van de weekverdeeling des tijds is het niet mogelijk dit aan te nemen, daar die kennelijk reeds bij den uittocht van Israël uit Egypte in zwang ging (Exod. XII. v. 15, 16). En wijl het niet

(1) Dit getuigt EUSEBIUS, *Praep. Evang.* Lib. XII. cap. 12, 13; en JOSEPHUS (contra Apion. Lib. II. c. 3.) zegt: *daar is geen Staat van Grieken of barbaren, ja geen volk, waar de gedachtenis van den zevenden dag niet is bewaard gebleven.*

(2) Deze weekrekening was bij alle Oosterſche volkeren ſteeds in gebruik; ja men vond dezelve naderhand bij de Romeinen, de Gallen, de Britanniers, de Germanen, de bewoners van het Noorden, en zelfs bij de Americanen. Zie GOGUET, *sur l'Origine des lois, des Arts et des Sciences*, Tom. II pag. 87, 88. en de *Mémoires de l'Académie royale des Inſcriptions et belles lettres*, Vol. IV. p. 45.

denkbaar is, dat dezelve gedurende den tijd der dienstbaarheid is ingevoerd, zoo volgt van zelf dat zij reeds in de dagen der Aartsvaderen moet beſtaan hebben. De herdenking en gedachtenisviering van dien *dag van Jehova's ruste*, was dus onafſcheidelijk verbonden aan de vereering van den Heer, als Schepper van hemel en aarde; en van daar dat Philo den zevenden dag zeer eigenaardig den *feestdag van de ſchepping der wereld*, en de week, *het afdrukſel van de ſcheppingsdagen, als van een zegel, op de tijdverdeeling* noemt (1).

Het is waar, dat het gebod van den Sabbath in de Goddelijke Wetgeving door Mozes als een wezenlijk gedeelte van de Mozaïſche eerdienst, waarop zelf het geheele hebdomadaire (zeventallige) ſtelſel van vrij- en jubeljaren gebouwd is, voorkomt; zoodat de Heere ergens tot Israël zegt: *Gij zult mijne Sabbathen onderhouden, want dit is een teeken tusſchen mij en tusſchen u bij uwe geſlachten, opdat men wete dat ik de Heere ben die u heilige* (2); maar even zoo was het ook met de beſnijdenis, die echter reeds lang voor Mozes aan Abraham geboden was; even zoo met de offeranden, die, ofſchoon zij een wezenlijk gedeelte, ja den grondſlag zelven der heilige plechtigheden van Israël uitmaakten, echter reeds lang te voren, ja ſtraks na den val (gelijk vroeger in dit weekblad, Deel I. N^r. 11, werd aangetoond) ingeſteld waren: het is dus alleen het ſtrenge: *en raakt niet noch en ſmaakt niet;* het verbod zelfs van den minſten arbeid, en de doodſtraf op de overtreding daar van, die de Israëlitiſche Sabbathswet onderſcheiden, (Exod. XXXI. v. 14, verg. met Hebr. X. v. 28, 29). Intusſchen was er nog een groot verſchil tusſchen de echt-Mozaïſche viering van den Sabbath en de farizeeuwſche wijze derzelve (de inzettingen der ouden). Immers deze brachten dat gebod door menſchelijke bijvoegſelen in ſtrijd met de groote wet der liefde (Matth. XII. v. 10), reeds door Mozes gegeven: Lev. XIX. v. 18. De Heer leerde door woord en voorbeeld deze verſchillende dingen naauwkeurig onderſcheiden. Hij, die een *Heere des Sabbaths* was, hield nogtans den Sabbath (Luc. IV. v. 16); als zijnde *geworden onder de wet, opdat Hij degenen die onder de wet waren verlosſen zou, opdat wij de aanneming tot kinderen verkrijgen zouden* (Gal. IV. v. 4, 5); maar leerde te gelijk, dat het geoorloofd was op den Sabbath goed te doen (Matth. XII. v. 12); dat Hij, een meerdere zijnde dan Tempel en Wet, boven den Sabbath verheven was; en eindelijk, *dat de mensch niet was om den Sabbath, maar de Sabbath om den mensch* (Marc. II. v. 27). Men verſta dit echter niet van den *dag der ruste des Heeren*, als welke volgens Gen. II. v. 2 om de eere Gods als Schepper van hemel en aarde (niet om den mensch) was verordend; maar van den Mozaïſchen Sabbath, welke, als de geheele wet, die *om der overtredingen wille geſteld is*, *tot dat het zaad zoude gekomen zijn dien het beloofd was* (Gal. III. v. 19) *een tuchtmeester* is geweest *tot Christus, waaronder zij waren in bewaringe, en zijn beſloten geweest tot op het geloove dat geopenbaard zoude worden* (v. 23, 24). Wanneer dan nu de Apostel der heidenen zoowel den Israëlitiſchen Sabbath (Col. II. v. 17) als de offeranden der oude bedeeling (Hebr. VIII. v. 5) eene *ſchaduw der toekomende dingen* noemt, en de Joodſche Sabbathsviering even zoo zeer eene verloochening van Christus heet (Gal. IV. v. 10, 11) als de Apostelen in de Jeruzalemſche Synode de wettiſche vasthouding der beſnijdenis daarvoor verklaarden (Hand. XV. v. 24), dan volgt daaruit wel de typiſche beduidenis van alle deze plechtigheden in de oude bedeeling (immers dit getuigt de Apostel wanneer hij dien dag als de afſchaduwing der eeuwige ruste voorſtelt, Hebr. IV. v. 3, 5.), maar geenszins de meening alsof de oorſprong der viering van het ſcheppingsfeest, niet zoo oud als de wereld zoude zijn.

Het is echter niet alleen de eeuwige ruste in het algemeen die door den Sabbath werd afgeſchaduwd, maar zeer bijzonder de ruste des grafs, en wel in de eerſte plaats die van Christus, het Hoofd; daarna en ten andere die van alle degenen die Hem toebehooren (1); waarom ook de Heer den Sabbath vervuld heeft in de ſtilte zijner begrafenis, en zijn volk, zijne geloovigen met Hem (Rom. VI. v. 4); want door Hem is ons de dood een ingang in de ruste geworden. En zoo is de Sabbath de dag des ontſlapens, gelijk de eerſte dag der weke die der herleving, met evengelijke beduidenis als de beſnijdenis *de afſterving van het lichaam der zonde des vleeſches*, de doop daarentegen *het opſtaan met Christus uit den dooden* voorſtelt; zoodat de vervanging van den Sabbath door den dag des Heeren op even duchtige gronden rust, als die van de beſnijdenis door den heiligen doop, ja als die van geheel de oude bedeeling, welke zich tot in hare minſte plechtigheden afschaduwt, door de nieuwe, welke is de bedeeling van den opgeſtanen Christus. Want gelijk (naar de boven gemaakte opmerking) de zuivere godsdienst onder de oude bedeeling was gelegen in de verzaking van alle afgoderij door de erkentenis van JEHOVA *den Schepper van hemel en aarde* (ſchoon met uitzicht op de vervulling der belofte in de menschwording van Gods Zoon), zoo is de heilsleere onder de nieuwe bedeeling meer bijzonder gegrond op de geloofs-erkentenis van JEHOVA *onze gerechtigheid*, dat is van Christus gelijk Hij is opgeſtaan tot onze rechtvaardiging. Daarom grondt Paulus (1 Cor. XV) geheel het Christendom en de vastigheid van alle deszelfs dierbaarſte waarheden enkel en alleen op de Opſtanding des Heeren. En aldus is wel te recht het feest der ſchepping, na dat de Heiland aan het kruis had uitgeroepen, HET IS VOLBRACHT, in het feest der herſchepping, de zevende dag der weke in den eerſten, overgegaan.

Men heeft zich dikwijls verwonderd, en wellicht heimelijk bij zich zelven de eeuwige Wijsheid van gebrek aan wijsheid beſchuldigd, omdat wij in het Nieuwe Testament geene ſtellige afſchaffing van den Joodſchen Sabbath, geene onmiddelijke inſtelling van den dag des Heeren als Christen-vierdag, even zoo min als de uitdrukkelijke verorde-

(1) Bij SELDENUS, *de Jure Nat. et Gent.* Lib. III. cap. 10. pag. 332.
(2) Exod. XXXI. v. 13. Verg. met Nehem. IX. v. 14.

(1) Zie Openb. XIV. v. 13.

ning van den kinderdoop in plaats der besnijdenis aantreffen. Deze bevreemding intusſchen komt alleen daar uit voort, dat men zich niet met de gedachten in den tijd der Apostelen weet te verplaatſen. De vraag omtrent de betrekking van het oude Israëlitismus tot het nieuwgeboren Christendom was toen de eerſte en hoofdvraag, die zich bij elk geloovige uit de Joden moest voordoen, gelijk zij dan ook tot de eerſte of Jeruzalemſche Synode heeft aanleiding gegeven. Zij kon inderdaad menige zwarigheid verwekken; maar zoodra zij, of inwendig in het harte door de verlichting des Heiligen Geestes, of uitwendig door de getuigen des Heeren, gelijk in de vergadering der Apostelen en discipelen te Jeruzalem, beſlist was, zoo waren in die ééne hoofdvraag te gelijk al de mindere zwarigheden opgelost. De vraag aangaande de noodzakelijkheid der beſnijdenis voor de Christenen, was daarom eene vraag van het hoogstmogelijke belang, vooral in dien tijd. Dat *Christus het einde der wet is eenen iegelijken die gelooft*, ſneed alle onzekerheid af omtrent hetgeen men *de Joodſche ſtrijdvraag* zou mogen noemen, en waaronder de vragen omtrent den Sabbath, de Israëlitiſche feestdagen, de offeranden, het Levitiſche en Aäronitiſche priesterdom, en wat daartoe meer kan gebracht worden, begrepen zijn. Van daar dat een groot gedeelte van Paulus brieven eene authentieke verklaring en uitvoerige toepasſing van de beſluiten der genoemde Synode bevat. Zie Rom. II. v. 17—IV. v. 25. V. v. 20—VII. v. 26. X. v. 1—13 en XIV. v. 5, 6. 1 Cor. IX. v. 20—23 en X. v. 7—33. Gal. II. v. 2—V. v. 14. Eph. II. v. 4—22. Col. II. v. 4—23. en de geheele brief aan de Hebreën.

De *eerſte dag der weke* (Hand. XX. v. 7) werd dan, krachtens de Opſtanding van Christus, die het fundament en beginſel is der ganſche nieuwe bedeeling, de DAG DES HEEREN (Openb. I. v. 10); en in deze benaming ligt de ganſche beduidenis opgeſloten, die hij voor den Christen alle de Eeuwen door, tot dat de Heere wederkomt en alzoo de groote dag des Heeren, de dag van duizend jaren (2 Petr. III. v. 8. verg. met Openb. XX. v. 2) aanvangt, blijft behouden. Immers, uit geheel de oude eerdienst was het voor alle de discipelen bekend genoeg om geene nader verklaring te behoeven, dat al hetgeen *des Heeren* was, van het gewoon en menſchelijk gebruik ten dienste Gods werd afgezonderd. Want zoo had de Heere geſproken door Mozes tot het volk: *de eerſtelingen der eerſte vruchten uwes lands zult gij in 't huis des Heeren uwes Gods brengen* (1); en voorts: *de offerande der eerſtelingen, die zult gij den Heere offeren* (2); en elders: *de eerſtelingen uwes koorns, uwes mosts en uwer olie, en de eerſtelingen der beſchering uwer ſchapen zult gij Hem geven* (3). En wanneer de Heere zeide: *den eerstgeborene uwer zonen zult gij mij geven* (4), dan was het openbaar dat zij denzelven niet voor zich behielden, maar dat hij geheel den Heere heilig was. Verg. 1 Sam. I. v. 11, 24 en 28.

(1) Exod. XXIII. v. 19.
(2) Levit. II. v. 12.
(3) Deut. XVIII. v. 4.
(4) Exod. XXII. v. 29.

Offchoon dan hieruit blijkt, dat de H. S. des Nieuwen zoowel als die des Ouden Testaments éénen dag van elke week bij uitnemendheid den Heere heiligt, het mag aan de andere zijde niet voorbijgezien worden, dat ook van den eerſten dag der weke geldt, hetgeen Paulus zegt (1): *Indien de eerſtelingen heilig zijn, zoo is ook het deeg heilig, en indien de wortel heilig is, zoo zijn ook de takken heilig*; en dat alzoo, even gelijk onder de nieuwe bedeeling niet meer blootelijk één enkele ſtand, maar ook de ganſche gemeente van Christus een *heilig priesterdom* is, even zoo (zeg ik) ook de ganſche weke bij den Christen van haar eerſten dag eene heiligheid moet ontleenen, welke de oud-testamentiſche week *zóó* niet eigen was. De *dag der ruste des Heeren* was den Heere geheiligd bij afzondering; de *dag der Opſtanding des Heeren* is Hem heilig bij uitnemendheid.

Wij verwerpen dus op grond van de doorgaande leere der Schrift zoowel aan den eenen kant het gevoelen van al wie, onder wat voorwendſel ook, den Joodſchen Sabbath op farizeeuwſche wijze (Hand. XV. v. 1) in de christelijke kerk zouden willen invoeren (Hand. XV. v. 19, 28, 29); als aan de andere zijde van al wie leert, dat niet de geheele eerſte dag der weke den Heere heilig is, afgezonderd van de overige dagen der week, en eene gedachtenis van den grondſlag en het groote beginſel des Christendoms, *de Opſtanding van Christus*, tot dat Hij wederkomt (2).

II.

Na de voorſtelling van de leer der Schrift omtrent den zevenden en eerſten dag der weke, kan het nuttig zijn een kort bericht van de lotgevallen dezer leer in de Nederlandſche kerk te geven. Wij bepalen ons bij de Vaderlandſche kerk, omdat nog onlangs in een Duitsch Kerkblad (de *Evangeliſche Kirchen-Zeitung*) dat verſcheiden onzer Lezeren niet onbekend zal zijn, eene uitvoerige ontwikkeling van de leer der algemeene christelijke, vooral Protestantſche kerk, over dit punt is medegedeeld.

Calvijn beſchouwde den rustdag der oude bedeeling niet alleen als geheel afgeſchaft door de verſchijning van Christus in het vleesch, maar wil ook, dat ons van het vierde gebod niets anders overgebleven zij dan de heilige inrichtingen die tot de geestelijke orde der Kerk behooren, voornamelijk de kerkelijke vergaderingen in Gods bedehuis en de afſterving der doode werken (3). Deze uitnemende hervormer hecht dus, gelijk uit het bovengeſtelde blijken kan, veel te weinig gewicht aan de heiliging van den dag des Heeren als zoodanig, dien men zelfs zou kunnen beweren dat hij met andere dagen gelijk ſtelde (4). Onze *Nederlandsche confessie* daarentegen zwijgt van den Sabbath; ſchoon men uit Art. 25 zou kunnen opmaken dat de Opſteller eenigzins overhelde tot het gevoelen van den Geneefſchen

(1) Rom. XI. v. 16.
(2) Men verg. met dit geheele ſtuk het vroeger door ons gegevene: *De Opſtanding van Christus*. Dl. I. Nr. 8.
(3) Men zie den Catechismus in onze Waalſche Kerken gebruikelijk, Zondag XXVI.
(4) Dit beweert de *Evang. K. Z.* 1833. S. 651, 652.

Hervormer. De Heidelbergfche Catechismus (1) laat dit punt mede onbeflist, daar hij aan den éénen kant de dag des Heeren *den Sabbath* noemt, aan de andere zijde daarentegen omtrent de heiliging van denzelven in den geest van Calvijn fpreekt. De Symbolifche Schriften onzer kerk onderfcheiden zich derhalve allergunstigst boven die van andere protestantfche gemeenten daardoor, dat zoo zij al niet het bijbelfche gevoelen in deszelfs volle kracht en ontwikkeling bevatten, zij echter ook niets behelzen dat het zoude kunnen geacht worden tegen te fpreken.

Geen wonder, dat weldra, en kort voor de bijeenroeping der Dordrechtfche Synode, tusfchen eenige Leeraars onzer Kerk gefchil ontftond, hoe verre de rust op den Sabbath moest worden uitgeftrekt? De Nationale Synode, welke verzocht was geworden om dit verfchil te beflisfen, heeft over hetzelve uitfpraak gedaan op zulk eene fchriftuurlijke wijze, met zoo veel waarheid en juistheid, als geene kerk in eenig ander protestantsch land heeft gekend of betracht. Zij leerde, *dat een zekere en gezette dag tot de godsdienst is verordineerd, en zoovele rust als noodig is tot de godsdienst en deszelfs heilige overdenking. De Sabbath der Joden afgefchaft zijnde, zoo moet des Heeren dag folemneelijk geheiligd worden. Deze dag is van de Apostelen af in de oude katholieke kerk altijd onderhouden geweest. Dezelve dag moet alzoo tot de godsdienst toegewijd worden, dat men van alles ruste, uitgezonderd de dingen die tot de liefde en tegenwoordige noodzakelijkheid, behooren en ook van zoodanige vermakelijkheden die de godsdienst verhinderen* (2). »Ware dit flechts de leer onzer kerk" (zegt Joh. van der Kemp te recht in zijne *Predicatien over den Catechismus.* 16ᵉ druk, Rott. 1763. bl. 738) »'t zou ons niet genoeg zijn om het na te volgen, maar Gods woord doet het ons voor eene zekere waarheid houden." Dit gevoelen toch, waar van wij boven de waarheid gezien hebben, verfchilt niet alleen van het valfche denkbeeld dat men, vooral in Duitschland (ten gevolge der *Augsburgfche Confesfie*, Art. 28), koestert, dat de viering van den Zondag geen bijbelfche inftelling, maar eene verordening der Kerk is; welke Belijdenis daaromtrent het volgende zegt: »Zij die het daarvoor houden, dat de verordening van den Zondag in plaatfe des Sabbaths als noodwendig zij ingefteld, dwalen zeer; want de H. S. heeft den Sabbath afgefchaft en leert dat alle Ceremonien der oude Wet naar de openbaring des Evangeliums kunnen nagelaten worden: en echter, wijl het noodig is geweest eenen beftemden dag te bepalen, waar op het volk wete dat het kan zamenkomen, zoo heeft de christelijke kerk den Zondag daartoe verordend, en deze verandering des te meer gewild en begeerd, opdat men den menfchen een voorbeeld der christelijke vrijheid geve, opdat men wete, dat noch het houden van den Sabbath, noch van eenigen anderen dag noodig zij" —; maar even ver verfchilt ook onze leer van die der Engelfche Puriteinen, die de geheele Mozaïfche leer van den Sabbath op de christelijke kerk overbrachten, en dus de vreeze van Paulus voor de Galaten, in die Engelfche kerk verwezenlijkten: *Ik vreeze voor u, dat ik niet eenigzins te vergeefs aan u gearbeid hebbe* (1)!

Het is jammer, dat men zich niet eenvoudig bij deze zoo bijbelfche bepalingen der Synode van 1618 en 1619 gehouden heeft. Bekend is het, tot welk eene hoogte de Voetiaanfche en Coccejaanfche verfchillen den ftrijd over den Sabbathdag wederom hebben doen klimmen. In het jaar 1658 begon als het ware eene nieuwe periode voor dien ftrijd. Heidanus en Coccejus te Leiden, en tegenover hen Hoornbeek te Leiden en Esfenius te Utrecht, wisfelden hierover eene menigte gefchriften, eerst in de Latijnfche, daarna ook in de Landstaal, waardoor dit ftrijdpunt geheel nationaal werd (2). Voetius ging daarin te verre, dat hij, naar de Engelfche Puriteinen overhellende, de viering van den dag des Heeren op Mozaïfchen grondflag bouwde, en de typifche beduidenis van den Israëlitifchen Sabbath geheel in de fchaduw ftelde; Coccejus dwaalde daarentegen hierin, dat hij den oorfprong van den dag der ruste niet in het fcheppingsverhaal vinden wilde, en de heiliging van den *geheelen* dag des Heeren uit het oog verloor; ja zelfs niet onduidelijk op dit punt de leer van de Augsburgfche Confesfie verfpreidde. Dit verfchil, dat tusfchen de Voetianen en Coccejanen tot in het midden der vorige Eeuw gevoerd werd, had zonder twijfel nadeelige gevolgen. Want offchoon men het verhaal daaromtrent voorkomende in de bekende *Gefchiedenis der Nederlandfche hervormde kerk* (Dl. III. bl. 34—36) wellicht voor overdreven mag houden, zeker is het, dat de viering van den dag des Heeren niet anders dan ontheiligd kan worden, wanneer men van dezelve eene party-leus maakt. En dit was zeker bij velen het geval, behalven dat nog daarenboven vele anderen door tijdelijke baatzucht gedreven werden, om het met de Coccejanen één te zijn; ten minfte om het gefchilpunt te befchouwen als iets, waar over voor en tegen konde geredetwist worden, eu dat dus geheel onverfchilligwas (3).

De ftadhouderlooze tijd tusfchen 1651 en 1672, waarin ook de prediking des woords op vele plaatfen krachten geesteloos was geworden, was ook het tijdperk waar in deze twisten vooral woedden, en de ontheiliging van des Heeren dag het verfte ging. De ftaat van Godsdienst en Kerk werd grootelijks herfteld door dat plechtige verbond van bekeering tot den God der Vaderen in het jaar 1672, waar in, toen Kerk en Staat, onder het fchrikgeweld van Lodewijk XIV, dreigden onherftelbaar verloren te gaan, Kerk en Staat zoo vurig zamenftemden; een verbond, hetwelk de kerkelijken van hunne zijde aan de Overheid, en de Overheid van hare zijde aan de kerkelijken kwamen aanbieden en plechtig verzekeren. Hoe treurig is het, dat het revolutionaire tijdperk van 1795 tot 1813 niet alleen den nadeeligen

(1) Vr. en Antw. 103.
(2) Men zie de *Postacta*, Sess. 14, 162, 163, 64.

(1) Gal. IV. v. 11.
(2) Men zie KOELMANS *Historie van den Christelijken Sabbat.*
(3) YPEY en DERMOUT. t. a. pl. bl. 34.

invloed van het voorvermelde ſtadhouderlooze is komen vernieuwen, maar het kwaad nog veel erger over ons Vaderland heeft doen losbarſten! Hiermede komen wij tot een derde punt hetgeen wij wilden behandelen, namelijk den tegenwoordigen toeſtand van ons Vaderland met opzicht tot den dag des Heeren, en de middelen die tot herſtel daartoe zouden kunnen worden aangewend.

III.

In den jare 1815 werd door Z. M. onzen Koning den 1sten Maart de navolgende Wet uitgevaardigd:

»Wij Willem bij de Gratie Gods Prinſe van Oranje Naſſau, Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden, enzv. enzv. enzv. Aan alle degenen die deze zullen zien of hooren lezen, ſalut! doen te weten:

»Alzoo wij in overweging genomen hebben de noodzakelijkheid, om op het voetſpoor onzer godsdienſtige voorvaderen, die daarop ſteeds den hoogſten prijs ſtelden, de pligtmatige viering van den dag des Heeren en andere dagen, den openbaren christelijken godsdienst toegewijd, door eenparige en voor de geheele uitgeſtrektheid der Vereenigde Nederlanden algemeen werkende maatregelen te verzekeren;

»Zoo is het, dat wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten Generaal dezer landen, hebben goedgevonden en verſtaan, gelijk Wij goedvinden en verſtaan bij deze:

»1. Dat op zondagen en op zoodanige godsdienſtige feestdagen als door de kerkgenootſchappen van den christelijken godsdienst dezer landen algemeen erkend en gevierd worden, niet alleen geene beroepsbezigheden zullen mogen verrigt worden, welke den godsdienst zouden kunnen ſtoren; maar dat in het algemeen geen openbare arbeid zal mogen plaats hebben, dan ingeval van noodzakelijkheid, als wanneer de plaatſelijke regering daartoe ſchriftelijke toeſtemming zal geven.

»2. Dat op deze dagen, met uitzondering van geringe eetwaren, geene koopwaren hoegenaamd op markten, ſtraten of openbare plaatſen zullen mogen worden uitgeſtald of verkocht, en dat kooplieden en winkeliers hunne waren niet zullen mogen uitſtallen noch met opene deuren verkoopen.

»3. Dat gedurende den tijd voor de openbare godsdienstoefening beſtemd, de deuren der herbergen en andere plaatſen alwaar drank verkocht wordt, voor zooverre dezelve binnen den beſloten kring der gebouwen liggende zijn, zullen geſloten zijn, en dat ook gedurende dienzelfden tijd, geenerhande ſpelen, hetzij kolven, balſlaan of dergelijke, mogen plaats hebben.

»4. Dat geene openbare vermakelijkheden, zoo als ſchouwburgen, publieke danspartijen, concerten en harddraverijen op de zondagen en algemeene feestdagen zullen gedoogd worden; zullende het aan de plaatſelijke beſturen worden vrijgelaten, hieromtrent eene uitzondering toe te ſtaan, mits niet dan na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen.” — enzv.

De overige artikelen betreffen de ſtraf (eene boete van *f* 3—25, of driedaagſche gevangenis) en de ten uitvoerlegging der Wet (1).

Dan deze Wet, offchoon reeds beneden de maatregelen die in den tijd der Vaderen tegen de ſchending van des Heeren dag genomen zijn geweest (2), ſtond nog zooverre boven het peil der openbare godsdienſtigheid, of het Volk is ſedert dien tijd in godsdienst en zedelijkheid zoo diep vervallen, dat dezelve noch vóór noch na de afſcheiding van België algemeen betracht, en thans bijna geheel vergeten ſchijnt te zijn. Het is, reeds uit een bloot ſtaat- en rechtskundig oogpunt beſchouwd, eene groote fout, een groot kwaad, eene wet te bezitten die algemeen verwaarloosd en overtreden wordt, (gelijk door alle rechtsgeleerden eenparig wordt erkend); maar hoeveel meer zegt het dan niet in het licht des Christendoms beſchouwd, dat juist *deze* Wet onder diegene behoort, welke ſtraffeloos overtreden, en dus voor niets geacht worden!

Voor een paar jaren werd door een ſchrander en geleerd Schrijver, dien men toch wel geen mystieke of dweeper zal noemen, met achtingwaardige vrijmoedigheid het volgende gevoelen en verlangen geuit omtrent datgene, wat ook Z. M. onze doorluchtige Koning in 1815 *noodzakelijk* oordeelde, om de *plichtmatige* viering van den dag des Heeren te verzekeren:

»Verre is het van mij de verwaarloozing van den dag des Heeren, welke bij ons maar al te veel is ingedrongen, in het minſte te verſchoonen. Veeleer ſtem ik vurig in met den wensch, dat ook te dezen opzigte het N. Amerikaanſche *te veel* ons tot leerzamen wenk ſtrekke, en van het tegenovergeſtelde *veel te weinig* af naar het regte midden ons terug leide. Nevens een gematigd gezag van den Staat over de Kerk voegt eene gematigde ſtaatswet ten opzigte van de viering van des Heeren dag. Die mag van wege noodzakelijk verband tusſchen ingeſtelde openbare eeredienst en toezigt op derzelver ongeſtoorde en waardige inachtneming, op geenerlei wijze ontbreken: en welligt ware, ten einde van eene betamelijke en wenſchelijke, doch niet overal evenzeer houdbare naauwgezetheid het minst mogelijke af te ſtaan, als het beste middel aan te prijzen: dat aan de plaatſelijke Regeringen wierde opgedragen, om onder Gouvernements goedkeuring tot het algemeen geldende koninklijk voorſchrift (3), overeenkomſtig plaatſelijke omſtandigheden het meerdere bij te voegen (4).”

Maar helaas! hetgeen vóór naauwelijks twintig jaren nog door den Souvereinen Vorst en de Vertegenwoordigers der Natie voor *plichtmatig* en *noodzakelijk* verklaard werd, ſchijnt thans vrij algemeen als de wensch van dweepers beſchouwd te worden; en men rekent het onder de niet minst dierbare der conſtitutionele vrij-

(1) Zie *Staatsblad der Vereenigde Nederlanden*. 1815. N° 21.

(2) Zie de *Bijlage* tot dit ſtuk hieronder. Onze Voorvaderen behielden der Overheid de vrijvergunning niet voor, van openbare vermakelijkheden na de godsdienstoefening op den dag die den Heere heilig is, toe te laten.

(3) Het ſchijnt dat de kundige Schrijver zich hier vergist, en de boven vermelde Wet voor een koninklijk beſluit genomen heeft.

(4) Broes, *de Kerk en de Staat*. Dl. IV. bl. 332, 333.

heden om ook van den dag des Heeren ontflagen te wezen! Wat zal, dus voortgaande, over nog twintig jaren niet al voor dweeperij gehouden worden! —

Doch het is niet alleen van Staatszijde, maar ook en vooral van den kant der Kerk, dat de heiliging van den dag des Heeren moet worden bevorderd. Op drieërlei wijze kan dit gefchieden: door *krachtige prediking*, door *herderlijke vermaning*, en *kerkelijke tucht*.

Wat het eerfte betreft, men kan niet genoeg bejammeren, dat juist de Leeraars niet het minfte van den liberalen geest zijn doordrongen, en dat zij veelaal vreezen zouden de gelijkftelling der godsdienften (eene theorie die onze Eeuw als haar kostbaarst kleinood voorftelt) te benadeelen, door de prediking van de verplichting tot nationale heiliging van den eerften dag der weke; en voorts, dat de vreeze voor overdrijving, de zucht om noch koud noch heet te wezen, eene flaauwheid ook in de verkondiging van deze verplichting veroorzaakt, die dezelve bijna zonder uitwerking laat.

Wat de herderlijke vermaning aangaat, deze zou met opzicht tot viering van den dag des Heeren veel kunnen bijdragen, indien zij met meer ijver werd betracht. Doch hierin zou vooral, ook bij ontftentenis van eigenlijke herderzorg, de ijver der overige opzienders van de gemeente van veel vrucht zijn. Bovenal echter behoorde hiertoe de leerzaamheid der gemeenten zelve, die tucht en leiding zoodanig ontwend zijn, dat men hen naauwelijks meer zonder groote botfingen ernftig zou kunnen vermanen. Waarom het inderdaad te vreezen is, dat, indien de herderlijke vermaning niet onderfteund kan worden door tucht, zij hare kracht meer en meer zal verliezen.

Eindelijk zou men mogen vragen, of niet, wanneer de Staat den plicht nalaat om te waken voor de onderhouding van den dag des Heeren, de verplichting voor de kerk dubbel klemmend wordt om de ontheiliging van dien dag, ten minfte uit haar midden, door de kerkelijke tucht te weren? »Wat de burgerlijke Wet" (zegt een boven reeds aangetogen Schrijver) »hetzij rechtens of onrechtens, meent buiten hare grenzen te liggen, dat laat zij over aan de zedelijke Wet; en hoe meer er aan de zedelijke Wet is overgelaten, des te meer heeft deze, ten einde haar voor te ftaan en te handhaven, behoefte aan de moederlijke hand der kerktucht."

»Eer ik afbreke, (dus eindigen wij gaarne met de flotwoorden van den recht eerwaardigen Van der Kemp over dit onderwerp (1)) moet ik nog eens zeggen: dat elk een den Sabbath moet onderhouden, ook Overheden, niet alleen voor zich zelve, maar ook voor hunne onderdanen, *die in hunne poorten zijn*, om die te doen rusten. Ach, dat die eens met zulk een' ijvergeest als Nehemia vervuld waren (2)! Den rustdag moeten ook de ouders vieren, en maken dat het ook hunne kinderen en dienstboden doen, gelijk de Wetgever in het vierde Gebod beveelt. Niemand denke dat de Rustdag een heiliger godsdienst vereifche dan de overige dagen: al onze dagelijkfche bezigheden, ook ons eten en drinken, moeten tot Gods eere dienen; maar de Rustdag vereischt eene andere wijs van godsdienst. Dan moet zij plechtig en in het openbaar gefchieden. Ook moet men zich niet inbeelden, dat de rust op zich zelve God gevallig zij; want zij is Hem niet aangenaam, tenzij men zich met haar tot des Heeren dienst verledige. *De lichamelijke oefening toch is tot weinig nut; maar de godzaligheid is tot alle dingen nut*, *hebbende de belofte des tegenwoordigen en des toekomenden levens.* Houdt u niet op met vele twistvragen wat op des Heeren dag al of niet geoorloofd zij, maar *gewent u* (volgens den raad van Elifas (1)) *aan den Heer*, *ontvangt de wet uit zijnen mond*, *en legt zijne redenen in uw harte*, alleenlijk lust hebbende om Gods wil te vragen en te doen: *de Heer zal U raad geven en uwe nieren zelfs des nachts onderwijzen*, gelijk het David mocht ervaren. Dat zal u veel Sabbath of ruste in uw gemoed geven, en de Heere God zal u eens eeuwig en volzalig doen Sabbath houden; want, gelijk de Apostel zegt, »*er blijft eene ruste over voor het volk Gods!*"

(1) *De Christen geheel en al het eigendom van Christus in leven en fterven.* bl. 749, 750.

(2) Nehem. XIII. v. 15, 22.

BIJLAGE.

EXTRACT UIT HET VERTOOG VAN DE SYNODE GEHOUDEN TE GOES IN DEN JARE CIↃIↃCXX.

»In het derde Artykel des derden Capittels onfer Acten verfocht de Synodus aan uwe Ed. Mog. dat het haer believe, order te ftellen tegens de ontheyliginge van den Rustdag, ende de onthoudinge der Paapfche Feestdagen hier te Lande gepleegt. Want ten eerften, het vierde Gebodt wort openbaerlyk overtreden (zijnde nochtans het felve van gelyke weerde, als de andere Geboden) tegens welke Sonde, feer fchrikkelijke dreygementen van Godt in fijn Heylig Woordt zijn uytgekondigt, dewelke Hy ook door veelderley ftraffen menigmaal heeft uytgevoert, niet alleen in 't particulier tegens bijfondere Perfonen, maar ook in 't gemeyn tegens het geheele Landt. Ende wat aangaat den dag des Heeren, die in de plaatfe van den Sabbath der Joden door der Apostelen ordonnantie gekomen is; Augustinus fchrijft: zoo de ongelukfalige Joden met foo grooten devotie haren Sabbath houden, datfe daer in geene aardfche werken en oeffenen, hoeveel te meer moeten de Christenen op den dag des Heeren, hen Gode alleen toeëygenen. Uyt de kerkelyke Historie is ten vollen kenbaer, hoedanige Wetten Conftantinus Magnus heeft geftelt, ende wat neerftigheid hij heeft aangewent, opdat den dag des Heeren onder fyn ganfche Ryk behoorlyk onderhouden mochte worden. De Kerken vóór hem onder het kruyce zynde, hebben wel haer felve in defen deelen wel gequeeten; maar de Keyfer heeft gewilt, dat ook de Heydenen ende Sectarifen, hen op dien dag fouden hebben te onthouden van hunnen ordinairen arbeydt, ende denfelven tot eene openbare ende folemneele ruste in de verforginge hunner zielen faligheid

(1) Job XXII. v. 21, 22.

beſteden: opdat de Christenen Godsdienst niet en ſoude door de openbare dienſtelyke werken ende woelingen der andere geſtoort, ofte ergernisſe gegeven worden. —

Ook is 't notoir, dat merkelijken aenſtoot wordt gegeven, niet alleene den vromen Inwoonderen, maar ook den vreemdelingen, die uyt andere Gereformeerde Landen hier komende, de ontheyliginge des Sabbaths ende eenige overblijfſelen der Paapſche ſuperſtitiën hier opentlijk aanſchouwen. Daarna door de licentie dewelke in deſe Landen is, over het ontheyligen van den Rustdag, worden ſeer vele menſchen, die onder andere ſtaan, verhindert Gods Woort te hooren ende te lesen, ende hare ſalicheid te betrachten, daarſe nochtans van herten toe geſint zijn, en dat het vierde Gebod klaarlyk mede brengt, dat de Overhoofden ſelfs ſchuldig zijn hun dienstvolk tot de heyliginge van den Rustdag ernſtelijk aan te porren. Boven deze wort in velen bevonden eene merkelyke verachtinge van de inſtellinge des Heeren, overmits datſe nimmermeer ſoo veel moeyte ende arbeyds, maken ofte reyſen ende ſlaven, ofte ydelheid opentlyk aanſtellen en bedryven, als op den dag des Heeren. Welke dingen alle, ſoo Uwe Ed. Mog. believen die ſerieuſelyk te overwegen, wy verhopen datſe eenigen weg zullen konnen vinden, om na hare wysheid ende vromen yver, de voorverhaalde gebreken in te toomen."

OVER 'S MENSCHEN REDE.

(HET DENKVERMOGEN.)

Nog altoos wordt door velen, ook in ons Vaderland, eene tegenoverſtelling of ten minſte onderlinge gelijkſtelling van *rede* en *godsdienst* (althans geopenbaarde godsdienst) aangenomen, en daardoor, *en* omtrent het wezen van 's menſchen natuur, *en* omtrent het Christendom een geheel verkeerd begrip voortgeplant, dat ook op andere vakken van wetenſchap en onderzoek een' zeer nadeeligen invloed heeft. In dit opſtel zullen wij trachten aan te toonen, dat onze Vaderen daaromtrent veel gezonder denkbeelden hadden; en dat ook hier de waarheid hoogst eenvoudig en bevattelijk is, wanneer men haar van willekeurige vonden en vooroordeelen zuivert.

Onze Vaderen leerden, dat God gekend wordt door twee middelen: de *Natuur* en de *Openbaring* (*Nederl. Confesſie*, Art. 2.), dat is, uit eene middelijke en onmiddelijke openbaring, die zamen gekend, in verband, ja in éénheid beſchouwd, over elkander wederzijds licht verſpreiden, ja als ziel en lichaam moeten worden aangemerkt. Dit leert ook Paulus, Rom. I. v. 20: »De onzienlijke dingen Gods worden van de ſchepping der wereld aan uit de ſchepſelen verſtaan en doorzien, beide Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid, opdat zij (de heidenen) niet te verontſchuldigen zouden zijn." Want deze hebben door de ſchuld hunner Vaderen en hunne eigene, meer en meer de gedachtenis en het geheugen der onmiddelijke openbaring verduisterd en verdorven; waardoor de openbaring Gods in de natuur haar zin en beduidenis voor hen heeft verloren, even als een lichaam waaruit de ziel verkwijnt en verſterft. »Want (gaat de Apostel voort, vs. 25) zij hebben de waarheid Gods veranderd in leugen en het ſchepſel geëerd en gediend boven den Schepper die te prijzen is in der eeuwigheid, Amen." Allerbelangrijkst is inderdaad de Geſchiedenis der heidenſche wijsbegeerte wanneer men haar uit dit oogpunt beſchouwt. Zij toont ons het gedurig raden naar het raadſel der Natuur, van 't welk de oplosſing verder en verder uit de gedachten verwijderd en verloren raakte. Daarom was het, dat de voornaamſten onder de oude wijsgeeren henen reisden naar de Oosterſche landen, *Chaldea*, *Phenicië*, *Egypte*, *Perzië*, eenigen hunner zelfs tot in *Indië*, om aldaar met de wijzen van het Oosten te raadplegen over de hoogſte waarheden, die hun alleen de geheimenisſen der natuur zouden kunnen ontſluiten. Die waarheden zijn de kennisſe Gods en van vele goddelijke en menſchelijke dingen, uit eene natuur, welker godſpraken men al minder en minder verſtond, omdat het Woord Gods verloren was, dat dezelve oplost. Van toen af werden *Theologie* en *Philosophie*, oorſpronkelijk éénzelvig, geſcheiden (1), de natuur ontgodlijkt, als waarover de openbaring geen licht meer verſpreidde, en de mensch aan dwaling en duisternis ten prooi.

Die afſcheiding der Natuur van de Openbaring bij de heidenſche volken; der philoſophie van de ware en zuivere godsdienstleer; der natuurwet van de geopenbaarde wet, wordt door den grooten Apostel in de eerſte Hoofdſtukken zijns briefs aan de Romeinen diepzinnig en veelbeteekenend geſchetst in haren aard en gevolgen. Doch ſpreekt van zelfs, dat bij alle volkeren waar de leere des heils wordt verkondigd, een aanhoudend ſtreven moet ſtand grijpen om Natuur en Openbaring te hereenigen, theologie en philoſophie weder te verbinden, en eindelijk de laatſte zich in de eerſte te doen oplosſen (2). Heerlijk vooral werkt de H. Schrijver deze leer uit met betrekking tot 's menſchen geweten, in wat land of volk, onder wat graad van kennis of onkunde, licht of duisternis hij leeft. Dat geweten toch geeft getuigenis aan de Wet Gods, even als geheel de Natuur aan de Openbaring; maar deelt ook in de neiging, om van dat licht meer en meer beroofd, en alzoo zichzelven onkenbaar en onverſtaanbaar te worden.

Maar hetgeen wij eigenlijk wilden doen opmerken, is, dat de H. Schrijver niet, gelijk men hedendaags pleegt, de rede als een bron opgeeft waaruit of God of goddelijke en menſchelijke dingen zouden gekend worden; neen, maar integendeel als het vermogen waarmede hetzij Natuur hetzij Openbaring wordt gekend en doorzien (*νοούμενα καθορᾶται*, dat is, *ὑπὸ τοῦ νοῦς καθορᾶται*); want gelijk hij hier de rede de dingen der natuur doet

(1) Van hier de onderſcheiding der heidenſche Theologie in *mythische* (die de overlevering der oorſpronkelijke Openbaring, hoe verbasterd ook, bevatte,) en *phyſiſche* (die der Philoſophen) welke uit het onderzoek der Natuur, geboren was, of liever beoefend werd. Zie AUGUSTINUS, *de Civ. Dei.* Lib. VI. cap. 5. Varro voegt er nog de *burgerlijke* bij, die eigenlijk niet anders is, dan de toepasſing der eerſte op den Staat.

(2) Zulk eene afſcheiding en daaruit gevolgde ſchijnſtrijdigheid, die door hereeniging moet wegvallen, noemt men in de wijsgeerige ſpreekmanier onzer Duitſche naburen: *ein Gegensatz*.

verſtaan en bevatten, zoo elders de dingen des Heeren, namelijk, *welke de goede en welbehagende en volmaakte wille Gods zij* (Rom. XII. v. 2); doch dewijl *het licht dat in ons is duisternis is* van nature (Matth. VI. v. 23), dat is van onze geboorte af, zoo voegt de Apostel er bij: *wordt* (daartoe) *veranderd door de vernieuwing uwes gemoeds.*

Vatten wij het gezegde dan nog eens zamen, zoo blijkt, hoe God en alle goddelijke en menschelijke dingen gekend worden uit *Natuur* en *Openbaring;* twee kenbronnen, die oorſpronkelijk maar één zijn, en ook voor elk die Gods Woord mag leeren kennen, weder één moeten worden; en hoe de rede eigenlijk ſlechts het kenvermogen is, waarmede de eene zoo wel als de andere verſtaan en overwogen worden; maar nooit kan of mag op ééne lijn worden geſteld met de *Natuur*, of de hoogere *Openbaring;* zoo min als het oog met de voorwerpen die het ziet (Matth. VI.v.22): en eindelijk, dat al onze vermogens, en bijzonder ook de rede, van nature verdorven en verduisterd zijn (Eph. IV. v. 18): *Want de keersſe des lichaams is de ooge: indien dan uw oog eenvoudig is zoo zal uw geheele lichaam verlicht wezen; maar indien uw ooge boos is, zoo zal geheel uw lichaam duister zijn.* Zoo dat ook met betrekking hiertoe de mensch moet worden herboren en vernieuwd naar het beeld van Gods Zoon.

En deze leer wordt door de beteekenis der woorden geſtaafd. De rede beteekent in de meeste ſpraken geenszins een *inwendig licht* gelijk men er van heeft willen maken, een bijna onfeilbaren leeraar van goddelijke en menſchelijke dingen; neen! maar eenvoudig: het denkvermogen. Nemen wij drie talen ten voorbeeld. In het Grieksch is hetzelfde woord (een woord van hoogen zin!) *de rede*, en *het woord*, wegens de naauwe en innige verbinding van het denk- en ſpraakvermogen (1). In het Latijn is niet minder duidelijk het woord dat *rede* beteekent van *denken*, *oordeelen*, ontleend (2): In ons Hollandsch eindelijk is de *rede* (het denkvermogen) even zeer verwant met het Hoogduitſche *reden*, dat de werkzaamheid van het ſpraakvermogen aanduidt; of (gelijk Bilderdijk zegt) (3): »het duidt eigenaardig de ſamenſchakeling aan van de uitſpraken des verſtands (*ae judicia*) hetzij dan in 't denken, hetzij in het ſpreken."

En dus hebben er altoos onze Vaderen over gedacht, op welken (hoogeren of lageren) trap van ontwikkeling deze begrippen ook bij hen ſtonden. De geleerde Cuchlinus onder anderen, deed bij gelegenheid van de opening van het theologiſche Staten-collegie te Leiden in 1592 eene Oratie, waarin hij breed uitwijdde over het verband van Philoſophie en Theologie, en waarin hij mede de eerſte uit de Natuur, de tweede uit den Bijbel afleidde; maar geenszins, gelijk men zich later heeft aangewend,

(1) *Λόγος*. Waar van een diepdenkend Schrijver zegt: *La parole est engendrée par l'esprit et en est la manifestation. Elle le revèle d'abord lui-même à lui-même, et le manifeste ou le revèle enſuite au dehors. De même Dieu ſe reconnaisſait dans ſon Fils, appelé par l'Ecriture ſa parole, comme l'esprit ſe reconnait et ſe contemple lui-même dans ſa parole*, (SÉCRETAN, *Sermons*).

(2) *Ratio*, van *reor*, *ratus ſum.*

(3) *Verklarende Geslachtlijst.* Dl. II. in *v.*

uit eene *rede*, die geenszins hiertoe verordend is (1). Daar zegt hij onder anderen: »Ik weet wel datter eene bovennatuurlijke wijsheit is, die in de boeken des ouden en nieuwen Testaments geopenbaert is; maer daer is ook een natuurlijke die God in de natuur en ſchepping aller dingen ontdekt heeft." De *rede* is dus evenzeer noodig bij het overdenken van theologiſche als bij het bedenken van philoſophiſche zaken, en de wijsgeerte heeft niets meerder met haar gemeen dan de godsdienstkennis: de Christen die biddend en aandachtig Gods woord leest, gebruikt niet minder (maar integendeel edeler en voortreffelijker) zijne rede, dan de natuuronderzoeker, die de geaardheid en de geheimenisſen der ſchepſelen naſpeurt en tracht te ontdekken. Nog eens: de rede heeft niets meer gemeens met de wijsgeerte dan met eenige andere kennis of wetenſchap hoe ook genaamd.

Men ziet uit het aangevoerde, hoe verkeerd de gelijkſtelling is van hetgeen de *rede* en de *Godsdienst*, of *de rede* en *de Bijbel* leeren, en op hoe verwarde begrippen deze voorſtelling berust. Het is als of men ſprak van het onderſcheid of de overeenkomst tusschen datgeen wat ons oog, en hetgeen de ſchilderij die wij zien, ons leert. Men ziet er uit, hoe dwaasſelijk zij die de Schrift verwerpen, meenen hunne rede hoog op te vijzelen, daar zij in tegendeel datgene verwaarloozen, wat de heerlijkſte en verhevenſte werkzaamheid aan de rede ſchenkt; en hoe valsch de beſchuldiging is, tegen hen ingebracht, die in alles zich kinderlijk en afhankelijk, uitſluitend aan het woord Gods wenſchen te houden, als of zij hunne rede verwaarloosden en op den achtergrond ſtelden.

Elke voorſtelling die de rede zelfſtandig maakt en onafhankelijk van de Natuur en vooral van de Schriftuur, leidt tot zelfsaanbidding (*Autolatrie*). Maar (zeggen wij het onzen Heer na tot den Vader) *dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen als den eenigen waarachtigen God, en Hem wien gij gezonden hebt, Jezus Christus* (2): Want *de Zoon Gods is gekomen en heeft ons het verſtand gegeven, dat wij den Waarachtige kennen; en wij zijn in den Waarachtige, namelijk in zijnen Zoon Jezus Christus.* Wie Hem kent, leert ook zich zelven kennen, en erkennen als in alles onderworpen aan dien God, *om wien, en door wien, en tot wien wij zijn.* In dat licht mag ons ook de mensch- en zielkunde recht gewichtig zijn. Immers, hoe meer, gelijk wij boven gezien hebben, onze Philoſophie, en Theologie, onze kennis van de Natuur en van Gods woord, tot één worden, des te meer leeren wij in beiden denzelfden God erkennen, wiens volmaaktheden en heerlijke eigenſchappen zich afſpiegelen in alle zijne werken; ook in de natuur; ook in den mensch; maar allermeest in de overgifte van Hem voor zondaren, die zijn eeniggeborene, zijn geliefden Zoon is; *die in de geſtaltenisſe Gods zijnde, zich zelven vernietigd heeft, en in gedaante gevonden als een menſche gehoorzaam geworden is tot den dood, ja den dood des kruiſes* (Phil. II. v. 7).

(1) Bor, Dl. I. bl. 650–657.

(2) Joann. XVII. v. 5.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.